

ЩОДО НОВИХ НАПРЯМІВ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

У 60-х роках ХХ сторіччя, після запуску першого супутника і першого в світі польоту людини у космос, почалась активна діяльність з дослідження і використання космічного простору. Ця діяльність зумовила виникнення правового масиву, що регулює нову сферу суспільних відносин — відносин у сфері дослідження та використання космічного простору.

Першими джерелами, що регулювали зазначені відносини, виступили міжнародні договори, що були спрямовані, зокрема, на закріплення правового статусу космічного простору, його охорону, забезпечення безпеки космонавтів, визначення відповідальності держав, які здійснюють або організують запуск космічного об'єкта [1; 2]. Розвиток міжнародних відносин і поява відповідних актів привели до виникнення нової галузі міжнародного публічного права — міжнародного космічного права, під яким розуміється сукупність спеціальних норм міжнародного права, що регулюють відносини держав між собою, держав з міжнародними міжурядовими організаціями, взаємовідносини таких організацій у зв'язку зі здійсненням ними космічної діяльності, а також встановлюють міжнародно-правовий режим такої діяльності в межах космічного простору, Місяця та інших небесних тіл [3, 7]. Врегулювання на міжнародному рівні космічних відносин обумовлюється певною специфікою космічної діяльності, яка полягає у тому, що, по-перше, космічний простір є об'єктом, межі якого визначити неможливо, у зв'язку з чим неможливо визначити територіальну юрисдикцію певної держави у цьому просторі, а по-друге, космічна діяльність носила і продовжує носити транснаціональний характер, оскільки окремі держави і суб'єкти, що створюються відповідно до законодавства цих держав, у більшості випадків не мають достатніх космічних наукових розробок, механізмів та обладнання для досягнення поставлених цілей, пов'язаних з використанням космічного простору.

Разом з тим предметом правового регулювання щодо дослідження та використання космосу є не лише міжнародні відносини. У цій сфері виникає низка господарських правовідносин, що підлягають комплексному дослідженню.

Дослідження у сфері космічного права, що стосувались й норм національного законодавства, активно проводились у Радянському Союзі, зокрема, такими вченими, як В. С. Верещетін, В. В. Алдошин, А. А. Рубанов, Е. Г. Василевська, Ю. М. Колосов, Ф. Н. Ковальов, І. І. Чепров, Г. П. Жуков, Ю. М. Колосов, А. І. Рудев та інші; більшість з вказаних вчених продовжує дослідження і у теперішній час. В сучасній Україні дослідження у сфері космічного права здійснюють І. П. Андрушко, Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко.

Метою даної статті є визначення особливостей господарських відносин, що виникають у сфері дослідження та використання космосу, що потребують системного господарсько-правового врегулювання.

Якщо в початковий період опанування й використання космічного простору здебільшого здійснювалось під егідою і управлінням держав й міжнародних урядових організацій (суб'єктів міжнародного права), ґрунтувалось на міжнародних зв'язках цих суб'єктів, то за останні 15–20 років значно посилились процеси комерціалізації космічної діяльності.

Допуск державами приватних структур до здійснення космічної діяльності був однією з причин створення національного законодавства, яке регулює космічні відносини, в яких беруть участь державні та недержавні суб'єкти. На теперішній час близько 20 держав світу мають більш-менш сформоване законодавство, що регулює космічні відносини [4]. У країнах пострадянського простору прийняті закони про космічну діяльність: в Російській Федерації діє Закон «Про космічну діяльність» від 1993 року, 10 січня 2012 року президентом Республіки Казахстан був підписаний Закон «Про космічну діяльність». В Україні діє прийнятий у 1996 році Закон «Про космічну діяльність».

Н. Малишева висловлює думку про наявність самостійної галузі національного права — національного космічного права [5]. На думку І. Андрушка, така галузь практично сформувалась в Україні [6]. На думку автора цієї статті, вести мову про наявність в Україні самостійної галузі ще зарано, хоча б тому, що кількість спеціальних норм, регулюючих саме космічні відносини, досить мала. Нездійсненою на теперішній час вбачається ідея про розробку й прийняття Космічного кодексу України [6; 7, 7]. Кодифікація передбачає собою зведення в один законодавчий акт узгоджених норм інших законів, проте необхідний масив «космічного» законодавства, який можна було б кодифікувати, відсутній.

В сучасній Україні доцільно вести мову не про існування галузі космічного права, а про особливості регулювання космічної діяльності різними галузями права. Наприклад, нормами конституційного права визначається правовий статус вищих органів влади України. Згідно з п. 5 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначаються основи освоєння космічного простору, тобто лише Верховна Рада України уповноважена визначати основи освоєння космічного простору. Норми фінансового права, зокрема, регулюють питання бюджетного фінансування космічної діяльності, порядок оподаткування космічної діяльності. Наприклад, кошти на фінансування космічної діяльності для державних потреб виділяються у Державному бюджеті України окремими рядками відповідно до Закону України «Про державну підтримку космічної діяльності».

Найбільший обсяг норм, що регулюють здійснення космічної діяльності, складають норми господарського права, адже якщо проаналізувати основні напрями космічної діяльності, то більшість з них можна віднести саме до господарської діяльності. Як буде показано надалі, зміст космічної діяльності має у своїй основі господарську діяльність, яка, у свою чергу, є предметом господарського права та потребує узгодження з основним механізмом господарської діяльності.

У Законі України «Про космічну діяльність» відсутній перелік напрямів космічної діяльності. Висновок про примірний перелік напрямів космічної діяльності можна зробити з аналізу, по-перше, Загальнодержавної (національної) космічної програми України на 2003–2007 роки, а по-друге, з законів сусідніх «космічних» держав — Закону Російської Федерації «Про космічну діяльність» 1993 року та Закону Республіки Казахстан «Про космічну діяльність», які містять окрему статтю, присвячену напрямам космічної діяльності. До напрямів космічної діяльності можна віднести: 1) наукові космічні дослідження; 2) створення космічних об'єктів й приладів та механізмів, необхідних для функціонування космічних об'єктів; 3) здійснення запуску космічних об'єктів; 4) дистанційне зондування Землі з космосу; 5) використання космічної техніки для зв'язку, теле- і радіомовлення; 6) використання космічної техніки і космічних технологій в оборонних цілях і з метою забезпечення безпеки держави.

У цій статті, враховуючи обмеженість її обсягу, будуть проаналізовані перші чотири напрями космічної діяльності.

Здійснення наукових космічних досліджень можна розглядати як господарську діяльність, адже за незначними виключеннями ця діяльність здійснюється підприємствами, установами та організаціями, серед яких можна виокремити наукові установи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», наукова установа — це юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт. Треба зазначити, що в даному визначенні акцент робиться саме на здійсненні наукової або науково-технічної діяльності, а не на організаційно-правовій формі юридичної особи. Що стосується поширення господарсько-правового регулювання на наукову установу як певну організаційно-правову форму юридичної особи, то у науці господарського права обґрунтовано, що установи є учасниками господарських відносин [9, 349–355; 10]. Аналіз господарського законодавства дозволяє зробити висновок, що наукові установи можуть не лише приймати участь в господарських відносинах, але й виступати в якості безпосередніх суб'єктів господарювання. В результаті проведених досліджень науковими установами створюється певний науковий продукт, що втілений у відповідній документації, який в подальшому може реалізовуватися. Зазначений науковий продукт має вартість, що визначається затратами праці вчених, кількістю використаних матеріалів (письмових, технічних та інших), затратами на відрядження тощо. Метою наукової діяльності може бути як досягнення певних економічних і соціальних результатів, так і отримання прибутку. Враховуючи, що наукові установи можуть бути будь-якої форми власності, в тому числі приватної, метою діяльності наукових установ може бути й отримання прибутку, наприклад, шляхом здійснення за плату певних наукових досліджень на замовлення й передачу результатів цих наукових досліджень замовникам. Отже, правовий режим господарської діяльності наукових установ повністю поширюється й на установи, що здійснюють наукові космічні дослідження.

У сфері наукових космічних досліджень можна побачити основні ознаки господарських відносини, що є предметом регулювання господарського права. Наукові установи вступають у господарські відносини, зокрема, шляхом укладення договорів на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та виконання науково-технічних (експериментальних) розробок. З аналізу ст. 34 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» випливає, що проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок може виконуватись за державним замовленням, для забезпечення якого здійснюється програмно-цільове бюджетне фінансування [14]. Крім того, наукові установи, у разі, якщо це передбачено їх статутом, можуть вступати у договірні зв'язки не лише за державним замовленням, а й з недержавними юридичними особами. Їх відносини опосередковуються договорами у сфері науково-технічного прогресу (які досліджувались ще за радянських часів [15]).

Українським інститутом науково-технічної і економічної інформації на виконання Розпорядження Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України від 14 березня 2011 р. № 3-Р підготовлений Загальний реєстр діючих в Україні наукових установ. Серед наукових установ космічної галузі, що містяться у цьому реєстрі, можна відзначити, зокрема, Державне підприємство «Дніпрокосмос», Державне підприємство «Конструкторське бюро «Південне», Державне підприємство «Науково-дослідний проектний інститут «Союз», Товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-технічний центр кріогенно-космічних технологій «Кріокосмос». Зазначені наукові установи, як зазначено в Реєстрі, належать до сфери відання Державного космічного агентства України [8]. Ці установи слід визнати спеціальними космічними науковими установами, які здійснюють господарську діяльність.

Наступним напрямом космічної діяльності є створення космічних об'єктів й приладів та механізмів, необхідних для функціонування космічних об'єктів, що фактично є діяльністю щодо виробництва певної продукції, тобто господарською діяльністю. Джерелами правового регулювання створення космічних об'єктів й приладів та механізмів, необхідних для функціонування космічних об'єктів, окрім загальних актів для усіх видів господарської діяльності, є Закон України «Про космічну діяльність», глава III якого визначає вимоги до об'єктів космічної діяльності, зокрема щодо сертифікації об'єктів та реєстрації таких об'єктів, Наказ Національного космічного агентства України № 221 від 16 липня 2010 року «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, випробування, виробництва, експлуатації ракет-носіїв, космічних апаратів та їх складових частин, наземного комплексу управління космічними апаратами та його складових частин» та інші нормативно-правові акти.

Здійснення запуску космічних апаратів слід розглядати як різновид господарської діяльності з надання послуг. Корисний ефект від цієї діяльності полягає у доставці цих об'єктів у космічний простір, що надає можливість замовнику таких послуг здійснювати напрями космічної діяльності, які безпосеред-

ньо пов'язані з використанням космічного простору (наукові дослідження космічного простору за допомогою супутників, зондування землі з космосу тощо).

Здійснення запуску космічних апаратів передбачає наявність інфраструктури, що називається наземним сегментом, експлуатація якого опосередковується іншими господарськими відносинами. Наземним сегментом при запуску космічних апаратів виступає космодром — територія, на якій розташовується комплекс споруджень, що призначений для запуску космічних апаратів у космос. Треба зазначити, що на території нашої держави відсутні космодроми, а всього у світі нараховується 33 космодроми. Одним з найбільш відомих у світі є космодром «Байконур». Цей космодром орендується Російською Федерацією у Республіки Казахстан на підставі Договору оренди комплексу «Байконур» між урядом РФ та урядом Республіки Казахстан, причому орендується не лише космодром, а «комплекс «Байконур», що включає в себе випробні, технологічні, наукові, виробничо-технічні, соціальні і забезпечувальні об'єкти космодрому «Байконур» та місто Ленінськ з їхнім рухомим та нерухомим майном». Орендна плата за договором складає 115 мільйонів доларів на рік [12]. В Україні відсутні космодроми, а в якості прикладу щодо запуску космічних апаратів за участю українських суб'єктів можна навести міжнародний проект «Sea Launch» («Морський старт»), для реалізації якого за законодавством США у 1995 році було створено підприємство Sea Launch Limited Liability Company за участю, зокрема, українських підприємств. Разом з тим на теперішній час українські підприємства відсутні серед учасників Sea Launch LLC, а виступають в якості підрядників щодо створення ракет-носіїв. Таким чином, з аналізу вищезазначеного вбачається, що діяльність з запуску космічних апаратів є господарською (надання послуг) й здійснюється суб'єктами, що мають ознаки суб'єктів господарювання.

Особливим напрямом космічної діяльності, що також має ознаки господарської, є дистанційне зондування землі з космосу. Дистанційне зондування — це збір інформації про об'єкт чи простір на відстані [3, ст. 111]. Діяльність по дистанційному зондуванню землі з космосу, що здійснюється в мирних цілях, спрямована на покращення використання природних ресурсів Землі, вдосконалення землекористування і охорону навколишнього природного середовища [3, ст. 112]. Дистанційне зондування землі з космосу здійснюється за допомогою супутників. Україною було запущено 5 власних супутників, деякі з яких розраховані на комерційне використання. Вже зараз на офіційному сайті державного підприємства «Дніпрокосмос», яке є оператором супутника, можна замовити отримання даних дистанційного зондування землі з космічного апарату «Січ-2». У зв'язку з вищевикладеним надання даних дистанційного зондування землі здійснюється у формі послуг, й у діяльності певних організацій щодо надання цих послуг, що має комерційну мету, присутні всі ознаки господарської діяльності.

Проаналізувавши деякі напрями космічної діяльності і визначивши, що більшість з напрямів цієї діяльності мають ознаки господарської, слід також зазначити, що ця діяльність (назвемо її — космічна господарська діяльність)

здійснюється суб'єктами господарювання (деякі з них вже зазначались у цій статті). В Україні існує більш ніж 25 суб'єктів господарювання — підприємств, наукових установ, господарських товариств, основною для яких є космічна господарська діяльність. Треба говорити про існування в Україні космічної галузі як сукупності підприємств, установ та організацій, що здійснюють космічну діяльність під юрисдикцією нашої держави.

При здійсненні космічної господарської діяльності суб'єктами космічної галузі, як і при здійсненні будь-якої іншої господарської діяльності, виникають господарські відносини, які, відповідно до ст. 3 ГК, можуть бути господарсько-виробничими, організаційно-господарськими або внутрішньогосподарськими. Діяльність суб'єктів космічної галузі зазнає державного впливу, який виражається, зокрема, в ліцензуванні космічної господарської діяльності, сертифікації і реєстрації космічних об'єктів, державному нагляді за безпекою космічної діяльності, відповідно до Закону України «Про космічну діяльність». Зазначені методи державного впливу спричиняють виникнення організаційно-господарських відносин між органами державної влади, що мають організаційні повноваження відносно суб'єктів космічної галузі, та суб'єктами космічної галузі. Внутрішньогосподарські відносини виникають між суб'єктами космічної галузі та їх структурними підрозділами (філіалами, представництвами), а також між структурними підрозділами суб'єктів космічної галузі.

Зазначені вище відносини регулюються нормами господарського права і є предметом науки господарського права. Наука господарського права вивчає правову форму господарських відносин у тісному зв'язку з їх економічним змістом. Зв'язок господарського права з економікою є загальновизнаним [13]. Для господарсько-правової концепції центральною проблемою є проблема вдосконалення правового регулювання господарських відносин та підвищення ефективності виробництва. Ця проблема є настільки фундаментальною, що неможна розраховувати на успішну її розробку без спеціальної, присвяченої їй теорії [16]. Космічна галузь не існує відокремлено: вона також приймає участь в економічних процесах, що виникають в державі, здійснює вплив на економічний розвиток держави. На функціонуванні космічної галузі відображається економічна політика держави. При встановленні відповідних норм, інститутів та відносин, що виникають при здійсненні космічної господарської діяльності, в рамках господарського права досягається поєднання приватних інтересів (інтересів окремих суб'єктів космічної господарської діяльності) та публічних інтересів (інтересів держави та суспільства) та узгоджуються відповідні концепції, спрямовані на покращення правового регулювання космічної діяльності з метою посилити економічний стан космічної галузі, визначається необхідний і достатній механізм втручання держави в здійснення космічної господарської діяльності.

Висновки. На теперішній час доцільно говорити про існування космічної галузі як певної групи суб'єктів, що здійснюють космічну господарську діяльність, та, відповідно, про наявність групи відносин у сфері космічної діяльності, які належать до предмета регулювання господарського права. Останні

повинні досліджуватися в рамках науки господарського права, що дозволить запропонувати системні напрями врегулювання космічної діяльності способом, найбільш ефективним для функціонування економіки України та розвитку держави.

Література

1. Договор от 10 октября 1967 года «О принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела» // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. — М., 1972. — Вып. XXV. — С. 41–45.
2. Договор о запрещении испытаний ядерного оружия в атмосфере, космическом пространстве и под водой 1963 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>
3. Международное космическое право : учебник / отв. ред.: Г. П. Жуков, Ю. М. Колосов. — М. : Міжнар. відносини, 1999. — 360 с.
4. Космічне законодавство країн світу. Тематичне зібрання. Т. 1. Загальні питання космічної діяльності. Державне регулювання / відп. ред.: Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко. — К. : Атіка, 2001. — 448 с.
5. Малишева Н. Р. Космічне право: перспективи розвитку в міжнародному і національно-правовому контекстах // Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2. С. 335–349.
6. Андрушко І. П. Шляхи формування національного космічного права України // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. — 2001. — Вып. 2. — С. 34–43.
7. Андрушко І. П. Космічне право: поняття і зміст : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. П. Андрушко. — К., 2006. — 22 с.
8. Загальний реєстр діючих в Україні наукових установ // Інтернет-зала Українського інституту науково-технічної і економічної інформації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://store.uincti.kiev.ua/reestr_new.html
9. Хозяйственное право : учебник / под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юринком Интер, 2002. — 912 с.
10. Булатов Є. В. Правовий статус установи як учасника господарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Є. В. Булатов. — Донецьк, 2005. — 22 с.
11. Государственное предприятие «Производственное объединение «Южный машиностроительный завод им. А. М. Макарова» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.yuzhmash.com/ru/company.php?page=about>
12. Договор аренды комплекса «Байконур» между правительством Российской Федерации и правительством Республики Казахстан // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1998. — № 35. — Ст. 4369.
13. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. — М., 1969. — 175 с.
14. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13 груд. 1991 р. № 1977-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 12. Ст. 165.
15. Азимов Ч. Н. Договорные отношения в области научно-технического прогресса / Ч. Н. Азимов. — Х. : Вища шк., 1981. — 136 с.
16. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. — К. : Юринком Интер, 2003. — 544 с.

Анотація

Драпайло Ю. З. Щодо нових напрямів господарсько-правового регулювання (на прикладі космічної діяльності). Стаття.

У статті досліджуються основні підходи щодо сфери регулювання космічної діяльності, обґрунтовується, що космічна діяльність належить до предмета господарсько-правового регулювання. Аналізуються основні напрями космічної діяльності й співвідношення цих напрямів із господарською діяльністю.

Ключові слова: господарське право, предмет правового регулювання, космічна діяльність; космічна галузь; господарська діяльність.

Анотація

Драпайло Ю. З. О новых направлениях хозяйственно-правового регулирования (на примере космической деятельности). — Статья.

В статье исследуются основные подходы к сфере регулирования космической деятельности, обосновывается, что космическая деятельность относится к предмету хозяйственно-правового регулирования. Детально анализируются основные направления космической деятельности и соотношение этих направлений с хозяйственной деятельностью.

Ключевые слова: хозяйственное право; предмет правового регулирования; космическая деятельность; космическая отрасль; хозяйственная деятельность.

Summary

Drapaylo Y. Z. About new directions of economic law regulation (on the example of space activity). Article.

Main approaches to the sphere of law regulation of space activity are examined in the article. Author grounds that space activity is the part of object of economic law regulation. The article contains detailed analysis of main directions of space activity and interconnection of these directions with economic activity.

Keywords: economic law, object of legal regulation, space activity, space sector, economic activity.

УДК 346.3;346.542

О. Р. Гофман

ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНОЇ ГАРАНТІЇ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Як окремих правовий інститут державна гарантія має своє давнє коріння. Ще за часів існування соціалістичної форми господарювання на території всього СРСР, в тому числі і нашої країни, існувала об'єктивна можливість надання гарантії вищестоящою організацією за позиками, що видавались Держбанком [9, 6]. При цьому, як наголошується, відповідне правовідношення визначалось одночасно способом забезпечення позики і санкцією, що застосовувалась Держбанком по відношенню до госпоргану, який не мав «самостійних» оборотних коштів» [15, 233]. А гарантія вищестоящої організації являла собою договір між Держбанком і організацією-гарантом. Такими організаціями були міністерства чи головні управління, яким підпорядковувались відповідні госпоргані-позичальники, а також обласні, краєві, міські і районні виконавчі комітети. При цьому окремими авторами наголошувалось, що вказана гарантія не мала приватноправового характеру [15, 235]. Деякі вказували на її схожість з договором поруки [12, 258].

Таким чином, ще за радянського періоду існував правовий інститут, схожий за своєю правовою природою на державну гарантію в її сучасному розумінні, відносно окремих ознак та самої правової природи якого точились певні дискусії.